

Βιβλιοπαρουσιάσεις

«Η Δημοκρατία στα ακραία όριά της»

Γιάννη Πανούση

Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2007, σελ. 222

Παρουσίαση: **Στέργιος Αλεξιάδης**,
Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Κυκλοφόρησε πρόσφατα από τον Εκδοτικό Οίκο Α.Α. Λιβάνη το νέο βιβλίο του Καθηγητή Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και πρώην Πρύτανη στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης *Γιάννη Πανούση*, με τίτλο «Η Δημοκρατία στα ακραία όριά της».

Το κείμενο ξεκινά με μία προλογική παράγραφο, αναπτύσσεται σε πέντε (χωρίς αριθμηση) κεφάλαια και κλείνει με ένα καταληκτικό επιμύθιο. Ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα στο τέλος του βιβλίου σκιαγραφεί την πλούσια και πολυσχιδή επιστημονική, πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα του συγγραφέα.

1. Στην προλογική παράγραφο ο συγγραφέας αναφέρεται συνοπτικά στην κρίση του Κράτους-Έθνους και στην κρίση της Δημοκρατίας, που οδηγούν σε μια «Δημοκρατία» χωρίς ανθρώπινο πρόσωπο. Θεωρεί ότι η πολιτική εξουσία παύει να εκφράζει τη γενική βούληση προς το συμφέρον του λαού, λόγος για τον οποίο χάνεται η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα. Κι όλα αυτά αποτελούν εξελίξεις τις οποίες προκαλεί η εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Φαινόμενα που συνοδεύουν τις παραπάνω εξελίξεις επισημαίνονται: από τη μια μεριά το διεθνές ποινικό δίκαιο προστίθεται στα εθνικά ποινικά δίκαια και προσαιξάνει την καταπίεση και την καταστολή, ξεπερνιούνται τα όρια της ακραίας βίας με τρομονόμους, διαφθορά, πολιτικά σκάνδαλα, αστυνομοκρατία, κοινωνικούς αποκλεισμούς, που μεταβάλλουν την εγκληματικότητα και την περιθωριοποίηση σε μπαλόνια (που φουσκώνουν με κενό το εσωτερικό τους), η κοινωνία μεταβάλλεται σε κοινωνία της επιτήρησης, υπονομεύεται το ηθικό υπόβαθρο της Δικαιοσύνης· από την άλλη μεριά κλονίζεται η ιδιότητα του ανθρώπου ως πυρήνα της δημοκρατίας, τα ατομικά δικαιώματα τίθενται σε κίνδυνο, οι ελευθερίες σχετικοποιούνται, οι πλειοψηφίες μπαίνουν στο στόχαστρο.

Η σύντομη προλογική εισαγωγική παράγραφος, με αναφορές σε θέματα που θα μπορούσαν από μόνα τους να γεμίσουν πολυσέλιδους τόμους, προϊδεάζει τον αναγνώστη για όσα θα ακολουθήσουν. Στη συνέχεια, ωστόσο, ο αναγνώστης ξαφνιάζεται λίγο, γιατί, ενώ περιμένει ένα καθαρά πολιτικό δοκίμιο (όπως αφήνεται να φανεί και από τον τίτλο του βιβλίου), περνά σε μια εγκληματολογική θεώρηση συγκεκριμένων τομέων με εγκληματολογικό ενδιαφέρον, μέσα

από τους οποίους προσδιορίζονται και ελέγχονται οι παραβιάσεις των ακραίων ορίων της Δημοκρατίας. Πρόκειται για τους τομείς που εξετάζονται στα επόμενα κεφάλαια, δηλαδή για τους τομείς της ανασφάλειας, της πολιτικής εγκληματικότητας (με ιδιαίτερη αναφορά στην τρομοκρατία), της διαφθοράς, της εξουσίας εν γένει, των εξουσιών της αστυνομίας και των ελευθεριών του πολίτη, και τελικά σ' αυτό που ο ίδιος ο συγγραφέας ονομάζει «τα κελιά του εχθρού».

Το πρώτο ερώτημα που εύλογα γεννιέται στον αναγνώστη είναι αν πρόκειται για πολιτικό δοκίμιο ή για εγκληματολογική μελέτη· ή μήπως οι δύο αυτοί χαρακτηρισμοί ταυτίζονται;

2. Πρώτος από τους τομείς που προσδιορίζουν τα όρια της Δημοκρατίας διερευνάται η (αν)ασφάλεια. Η παγκοσμιοποίηση από τη μια μεριά, ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας από την άλλη, επηρεάζουν/προσδιορίζουν το επίπεδο της *εξωτερικής ασφάλειας*.

Η παγκοσμιοποίηση κατά την άποψη του συγγραφέα δεν αποτελεί συνέπεια της συνειδητοποίησης της άποψης ότι η ανθρωπότητα έχει «κοινή μοίρα», αλλιώς είναι αποτέλεσμα μιας αντίληψης του κόσμου ως προϊόντος. Συνδέεται με τη συσσωμάτωση σε μια ενιαία τάξη πραγμάτων όχι μόνο των οικονομιών αλλά και των θεσμικών πρακτικών. Συνεπάγεται εμπορευματοποίηση κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, γεγονός που καθιστά την κοινωνία «υπηρέτρια της αγοράς», με άμεση συνέπεια να εξασθενούν ή να εξαφανίζονται η αλληλεγγύη, η ισοτιμία, η κοινωνική δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη, η αιδεσιμότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη, η ιδεώδη της Δημοκρατίας, που αποτελούν τα όριά της. Η παγκοσμιοποίηση καταλύει την κοινωνία αλληλίζοντας το θεσμοθετημένο χώρο και το θεσμικό πλαίσιο των ελευθεριών και δικαιωμάτων, καταγγέλλοντας την αλληλεγγύη ως αντιπαραγωγική, συρρικνώνοντας την πολιτική παρέμβαση και τέλος διαφοροποιώντας τους ίδιους τους ανθρώπους.

Από την άλλη μεριά, η «πολύμορφη τρομοκρατία» αποσταθεροποιεί το αίσθημα ασφάλειας των ηγεσιών και των πολιτικών των χωρών με τις κοινωνίες υψηλής τεχνολογίας. Ιδιαίτερα μετά την 11η Σεπτεμβρίου και την κατάρρευση μαζί με τους Δίδυμους Πύργους της βεβαιότητας για τη δυνατότητα άμυνας κατά των «τρομοκρατών», πολλὰ κράτη χρησιμοποίησαν τη δικαιολογία της καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Διαμόρφωσαν έτσι ένα ευνοϊκό κλίμα για την κατασταλτική λειτουργία τους με θέσπιση αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας, που οδήγησε και πάλι σε ελάττωση των ατομικών ελευθεριών.

Η αλληλεπίδραση παγκοσμιοποίησης και αντιτρομοκρατικής πολιτικής κατέληξε σε παγκοσμιοποίηση της ανασφάλειας, με συνέπεια η διεθνής κοινή γνώμη να φοβάται τόσο τον αόρατο εχθρό (: τρομοκρατία) όσο και τις ορατές περιστοιχές των ελευθεριών. Αλλιώς όμως η Δημοκρατία δεν μπορεί να συνυπολογίζεται ως παράπλευρη απώλεια στον αντιτρομοκρατικό πόλεμο.

Η εσωτερική ασφάλεια συνάπτεται, πάντα κατά τον συγγραφέα, με το αίσθημα ασφάλειας του κάθε πολίτη, με την προσωπική ασφάλεια τόσο απέναντι στο κράτος όσο και απέναντι στο έγκλημα. Με την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση αναζητήθηκε η διασφάλιση μ.ά. ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου ασφάλειας άμεσα συνδεδεμένης με την ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Η απόφαση στη Σύνοδο Κορυφής του Τάμπερε (1999) για συνεργασία των δικαστικών και διοικητικών αρχών προκειμένου να καταστεί δυνατή «η παροχή στους πολίτες υψηλού επιπέδου προστασίας μέσα σε χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», προϋποθέτει εξασφάλιση δημοκρατικής λειτουργίας και καθιέρωση ελαχίστων προϋποθέσεων προστασίας των κοινών νομικών αξιών. Στην ΕΕ η εσωτερική ασφάλεια «περνάει» μέσα από την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κρατών μελών. Εδώ βρίσκονται τα ακραία όρια της Δημοκρατίας. Αλλ' οι πρόσφατες κρίσεις (της πρώην Γιουγκοσλαβίας, του Αφγανιστάν, του Ιράκ) έδειξαν ότι η Ευρώπη δεν μπορεί να αντισταθεί πολιτικά στην υπερδύναμη του πλανήτη τις ΗΠΑ, τα θεσμικά όργανά της περιθωριοποιήθηκαν, ενώ οι αξίες ενός ανθρωπιστικά προσανατολισμένου ποινικού δικαίου συχνά θέτονται σε αμφισβήτηση.

Κάτω από τις παραπάνω συνθήκες εύλογα αυξάνει το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών απέναντι στο έγκλημα. Ο φόβος του εγκλήματος και η αγωνία της θυματοποίησης γιγαντώνονται, γεγονός που αποτελεί δικαιολογία για αύξηση της ποινικής νομοθεσίας και της κρατικής καταστολής, για επίδειξη μηδενικής ανοχής στην άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής, για καθιέρωση της ιδέας διαμόρφωσης ενός «ποινικού δικαίου του εχθρού». Τα ακραία όρια της Δημοκρατίας στους τομείς αυτούς έχουν ήδη προ πολλού ξεπεραστεί. Όπως ορθά επισημαίνει ο συγγραφέας η ασφάλεια πρέπει να κατοχυρώνεται· αλλ' στο πλαίσιο μιας Δημοκρατίας ασφάλεια και ελευθερίες πρέπει να συνυπάρχουν και να συνοδοιπορούν. Το τεκμήριο της αθωότητας δεν μπορεί να αντιστρέφεται, οι διεθνείς και οι Ευρωπαϊκές Συνθήκες ή τα Εθνικά Συντάγματα δεν μπορεί να παραμερίζονται, οι ατομικές ελευθερίες δεν μπορεί να περιορίζονται, ο φυσικός δικαστής δεν μπορεί να αγνοείται. Τα «Δέκα Όχι» που ο συγγραφέας καταγράφει στο κείμενο (σελ. 59-60) αποτελούν τα ελάχιστα από τα ακραία όρια της Δημοκρατίας στον τομέα της ασφάλειας.

3. Η «πολιτική εγκληματικότητα» αποτελεί τον επόμενο τομέα στον οποίο δοκιμάζονται τα όρια της Δημοκρατίας. Ήδη από τον τίτλο του κεφαλαίου αυτού («Η πολιτική εγκληματικότητα και οι εχθροί της») ο συγγραφέας θέτει τους πρώτους προβληματισμούς του αναγνώστη: υπάρχουν φίλοι και εχθροί της πολιτικής εγκληματικότητας;

Παρόλο που ο συγγραφέας θυμίζει εδώ ότι γράφει ως Εγκληματολόγος, δεν μπορεί να αποφύγει –προφανώς για την πληρότητα της ανάπτυξης– να αναφερθεί αρχικά στις ατέρμονες (και ελάχιστα ικανοποιητικές) προσπάθειες προσδιορισμού της έννοιας του πολιτικού εγκλήματος, καθώς και –για να μην αποστεί της επικαιρότητας– της έννοιας της τρομοκρατίας.

Το πρώτο κρίσιμο ερώτημα που τίθεται είναι αν σε καθεστώς Δημοκρατίας μπορεί μια νόμιμη Κυβέρνηση να παραβιάζει τη νομιμότητα στο όνομα προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων. Η απάντηση έρχεται βέβαια από τα διδασκόμενα στους πρωτοετείς φοιτητές της Νομικής: Το κοινωνικό συμβόλαιο

παράγει την πολιτική εξουσία και θέτει ταυτόχρονα το πλαίσιο αυτής της εξουσίας. Συνεπώς η κατάχρηση της ποινικής καταστολής (που σημαίνει κατάχρηση της εξουσίας) αντιμετωπίζει τον πολιτικό εγκληματία ως εσωτερικό εχθρό και η ίδια επενδύει την τρομοκρατία με τον χιτώνα της πολιτικής σύγκρουσης. Ορθά επισημαίνει ο συγγραφέας ότι η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων συνιστά καθαυτήν νομιμότητα· συνεπώς, ότι η παραβίαση της νομιμότητας για προστασία της νομιμότητας αποτελεί υποκριτικά καλυμμένη παρανομία που ξεπερνά τα όρια της Δημοκρατίας.

Από το σημείο αυτό και πέρα αρχίζει ο διαχωρισμός. Διάφοροι νομικοπολιτικοί κλάδοι (ή/και θεωρητικοί ερευνητές) ασχολήθηκαν με την έννοια του «πολιτικού εγκλήματος» (και στο πλαίσιο του και της τρομοκρατίας) αλλ' οι απόψεις που διατυπώνονται εκάστοτε δεν θίγουν ούτε θέτουν σε κίνδυνο ούτε τη Δημοκρατία ούτε το Κοινωνικό Συμβόλαιο. Κι αυτό γιατί το «πολιτικό έγκλημα» αποτελεί νομική κατασκευή ή θεωρητική άποψη για την οποία ο καθένας μπορεί να διατυπώνει ελεύθερα τις απόψεις του, να λέει ό,τι θέλει, επαληθεύοντας έτσι την ουσία της Δημοκρατίας. Όταν όμως έλθει η ώρα της αντιμετώπισης του «πολιτικού εγκλήματος», η ευθύνη μετακυλιείται στην Εγκληματολογία. Μέσα από την διαμορφούμενη Αντεγκληματική Πολιτική θα προσδιοριστεί η μεταχείριση όσων κατηγορούνται για διάπραξη πολιτικού εγκλήματος, όσων καταδικάζονται για διάπραξη πολιτικού εγκλήματος σε συγκεκριμένο καταστατικό μέτρο, όσων κλείνονται σε συγκεκριμένο σωφρονιστικό κατάστημα για «σωφρονιστική μεταχείριση» κατά την έκταση των ποινών τους, όσων εγκληματιών/πολιτικών καταδίκων ζητούν (ή αρνούνται) να απολυθούν πριν τη λήξη των ποινών τους. Και τότε τα όρια της Δημοκρατίας (προσδιορίζουν και) προσδιορίζονται από τα όρια της Εγκληματολογίας, όπως αυτά διαγράφονται κατά τα διάφορα στάδια της Δικαιοσύνης από τους ειδικότερους κλάδους της (Αστυνομική, Ανακριτική, Σωφρονιστική κ.λπ.). Η ανεπιφύλακτη στάση του συγγραφέα στην αλησιδα των σχετικών προβλημάτων είναι ότι η μόνη ηθική και πολιτικά δικαιωμένη απάντηση θα 'ήρπε να είναι η απονομή ουσιαστικής κοινωνικής δικαιοσύνης. Για την επιτυχία της ο συγγραφέας παραθέτει επτά (σωρευτικά αναγκαία) στοιχεία για τον προσδιορισμό του πολιτικού εγκλήματος και της συγκεκριμένης δράσης του ως πολιτικού εγκλήματος (σελ. 135 επ.). Θεωρεί ότι η δραστηριότητα των πολιτικών εγκληματιών, η πολιτική εγκληματικότητα, είναι στην πραγματικότητα «μια άλλη οπτική, μια άλλη προσδοκία, μια άλλη λειτουργία της χωλαίνουσας Δημοκρατίας» και ως τέτοια δεν την υπονομεύει αλλ' η της δείχνει το σκοτεινό της πρόσωπο. Γι' αυτό και «καταληκτικά εχθροί της πολιτικής εγκληματικότητας δεν είναι αναγκαστικά οι φίλοι της Δημοκρατίας αλλ' ίσως οι πραγματικοί διαβρωτές ή και καταχραστές της». Δύσκολα θα μπορούσε κάποιος να διαφωνήσει με τις απόψεις του συγγραφέα.

4. Η διαφθορά αποτελεί το αντικείμενο εξέτασης στο επόμενο κεφάλαιο. Ο συγγραφέας δεχόμενος ότι «η σκοτεινή περιοχή της διαφθοράς δεν επιτρέπει την εγκληματολογική της μέτρηση και αξιολόγηση (συγκριτική, διεθνική, εθνική)», δηλώνει ότι δεν θα ασχοληθεί με την ποινική ή εγκληματολογική προσέγγιση της διαφθοράς. Επιχειρώντας, ωστόσο, να φωτίσει τις κρυφές πολιτικές και κοινωνικές πλευρές οι οποίες (κατά τη γνώμη του) επηρεάζουν τη θεατότητα και την «α-τιμωρησία»

της διαφθοράς, σκέφτεται, ερευνά, συμπεραίνει και γράφει όπως μόνον ένας Εγκληματολόγος θα το έκανε.

Μετά από μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση του φαινομένου της διαφθοράς δεν αργεί να καταλήξει στο ζήτημα που προβληματίζει όσους Εγκληματολόγους ασχολήθηκαν πρόσφατα με τη διαφθορά: η διαφθορά είναι πραγματικό έγκλημα αλλά δεν έχει ακόμη τυποποιηθεί ως τέτοιο, δηλ. δεν έχει «εγκληματοποιηθεί» ούτε έχει «ποινικοποιηθεί» ως «έγκλημα διαφθοράς». Ως λόγος που θα δικαιολογούσε την εγκληματοποίησή της αναφέρεται μ.ά. «η διάβρωση της Δημοκρατίας». Οι διαστάσεις της, μάλιστα, στην εποχή μας (αν κάποιος λάβει υπόψη του και τη σύνδεσή της με το οργανωμένο έγκλημα) είναι τέτοιες που η διαφθορά «υπερβαίνει το ατομικό έγκλημα και αναγορεύεται σε μέγιστο κοινωνικό πρόβλημα» (σελ. 145). Οι θεωρήσεις διαφόρων συγγραφέων που υποστήριξαν ή υποστηρίζουν τη μη εγκληματοποίηση της διαφθοράς («ηθική κριτική της Ποινικής Δικαιοσύνης», «η διαφθορά στο κάτω κάτω δεν βλάπτει κανέναν», «η κουλιτούρα της διαφθοράς», η θεώρηση της διαφθοράς ως «εργαλείο της δημοκρατικής λειτουργίας», η διαφθορά ως παράγοντας «κοινωνικής δικαιοσύνης» κ.ά.) αντικρούονται από τον συγγραφέα μία προς μία. Αντίθετα τονίζεται, ότι οι επιμέρους πτυχές της διαφθοράς (διαφθορά και παρασιτισμός, διαφθορά και ανασφάλεια, διαφθορά και ανίσχυρο Κράτος, διαφθορά και τραπεζικό σύστημα, διαφθορά και βία, διαφθορά και παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων), καθώς και η σύνδεση της διαφθοράς με τα παράνομα κυκλώματα και τη Μαφία, συγκρούονται με το προβλητόμενο «κοινό περί διαφθοράς αίσημα», δηλ. με τους ισχυρισμούς για διαφθορά ανεκτή από την κοινωνία. Από την άλλη μεριά, η επιείκεια στις ποινές, οι διακηρύξεις χωρίς αντίκρισμα, οι διακριτικές διευθετήσεις, η μη-διακινδύνευση του κοινωνικού status του δράστη, η αδιαφορία προς καταγγελία, καθιστούν εύκολο το «πέρασμα στην πράξη» της διαφθοράς. Επαναλαμβάνεται λοιπόν και πάλι, ότι για τους λόγους αυτούς κι επειδή η διαφθορά έχει καταστεί «παγκόσμιο καρκίνωμα» επιβάλλεται να αντιμετωπιστεί ταυτόχρονα από την πολιτική εξουσία, από την κοινωνία των πολιτών, από τη Δικαιοσύνη (προτάσεις και των Ευρωπαϊκών μ.ά. Συμβάσεων για τη Διαφθορά, του 1999). Πάντως, η ποινική καταστολή της διαφθοράς κρίνεται αναγκαία (σελ. 159). Το ότι πέραν της «εγκληματοποίησης», χρειάζεται μια μακρόχρονη πολιτική αντι-διαφθοράς, αυτό είναι άλλο θέμα.

Το συμπέρασμα/πρόταση του συγγραφέα διατυπώνεται συνοπτικά στην καταληκτική παράγραφο του κεφαλαίου: Η διαφθορά είναι δια-θεσμικό φαινόμενο, άρα πρέπει να παρέμβουμε πρώτιστα στην ποιότητα της Δημοκρατίας μας. Κι αυτό, δηλαδή η πάταξή της, είναι καθήκον ισοδύναμο με εκείνο που απορρέει από το άρθρο 120 παρ. 2, 4 του Συντάγματος, δηλαδή «επαφίεται στον πατριωτισμό (εκείνων) των Ελλήνων» που είναι ακόμα αφοσιωμένοι στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία.

Το γεγονός ότι μια πρόταση με καθαρά εγκληματολογικό προσανατολισμό περνά μέσα από το Σύνταγμα και στοχεύει στην προστασία της Δημοκρατίας, αποκαλύπτει με σαφήνεια το βαθμό της διαπλοκής των ορίων της Δημοκρατίας με τα όρια της Εγκληματολογίας.

5. Η πολιτική εξουσία, οι εξουσίες της Αστυνομίας και οι ελευθερίες του πολίτη ερευνώνται σε μια παράγραφο που αναφέρεται μόνο στον ελληναδικό χώρο και στις ελληνικές εμπειρίες.

Μια ανασκόπηση των εξουσιών της Αστυνομίας και της δράσης της στην Ελλάδα από την Επανάσταση και εδώ φέρνει στο νου τη σύνδεση Κράτους, αστυνομικού συστήματος και εγκληματικότητας κατά τον 19ο αιώνα, τις έκτακτες νομοθεσίες κατά τον 20ο αιώνα και τις υπερεξουσίες της στο όνομα της ασφάλειας του καθεστώτος, τα διάφορα πρότυπα αστυνομικής (πρόληψης και) καταστολής του εγκλήματος, το ρόλο της Αστυνομίας σε ανώμαλες περιόδους και κυρίως το ρόλο της στην αντιμετώπιση της πραγματικής και της κατασκευασμένης εγκληματικότητας, τις συναφείς εγκληματολογικές θεωρίες, τέλος, την κάθαρση και τον εκδημοκρατισμό της σε συνδυασμό με την κοινοτική και επιστημονική αστυνόμευση, τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Εγκληματικότητας κ.ά.

Ο συγγραφέας τονίζει ότι η δυνατότητα κατάχρησης της νόμιμης βίας και η παρεχόμενη δυνατότητα καταστολής μέσω δημόσιας και πολιτειακής βίας έρχονται σε σύγκρουση με τις ατομικές ελευθερίες και μπορεί να καταλήξουν σε Αστυνομικό Κράτος. Βέβαια, η εκμετάλλευση της Αστυνομίας από το αυταρχικό Κράτος για τη στήριξη της ασφάλειάς του ξεφεύγει πολύ έξω από τα όρια της Εγκληματολογίας· αλλι' ήδη προηγουμένως έχει ξεφύγει έξω και από τα ακραία όρια της Δημοκρατίας. Είναι πολύ ορθή η παρατήρηση του συγγραφέα, ότι «ελευθερία (και γενικότερα: ελευθερίες) χωρίς μετριοπαθή άσκηση της εξουσίας και χωρίς δημοκρατικό έλεγχο "των ελεγχόντων" δεν είναι δυνατή».

Στις τελευταίες αναπτύξεις αυτού του κεφαλαίου ο συγγραφέας παραμένει αναπόφευκτα στην Εγκληματολογία και αναζητά τις απαντήσεις σε κρίσιμα ερωτήματα, που κατά καιρούς τέθηκαν, ερωτήματα όπως αν η εγκληματικότητα οφείλεται σε πλημμελή έλεγχο ή αν η περισσότερη αστυνόμευση φέρνει περισσότερο έγκλημα· αν η Εγκληματολογία λειτουργεί υπέρ του νόμου και εναντίον του ανθρώπου ή υπέρ του ανθρώπου και εναντίον του νόμου (ένα καθαρά σοφιστικό ερώτημα, αφού δεν υπάρχει αντιθετική διάκριση ανάμεσα στον νόμο και στον άνθρωπο, εφόσον ο νόμος υπηρετεί τον άνθρωπο). Το τελικό του συμπέρασμα εκφράζει τη βασική του θέση: Η Εγκληματολογία πάντοτε θα τάσσεται υπέρ των δικαιωμάτων του ανθρώπου και όχι υπέρ των αστυνομικών εξουσιών. Άλλη μια σύμπτωση των ακραίων ορίων της Δημοκρατίας και της Εγκληματολογίας.

6. Η αντιμετώπιση του ατόμου που έρχεται σε σύγκρουση με το Κράτος και τους κανόνες του, και η μεταχείρισή του όταν συνέπεια της σύγκρουσης είναι η στέρηση της ελευθερίας του, αποτελούν το αντικείμενο ανάλυσης του τελευταίου κεφαλαίου του βιβλίου («Τα κελιά του εχθρού»).

Κατά την τακτική που ακολουθεί και στα προηγούμενα κεφάλαια ο συγγραφέας ξεκινά από την εισαγωγική ανάλυση του θέματος «χώρος», που αποτελεί το κοινό στοιχείο των ειδικότερων μορφών μεταχείρισης που εξετάζονται στη συνέχεια. Η επίδραση του χώρου στην ψυχολογία του ατόμου, ο ζωτικός χώρος ως αναγκαίο προσωπικό οχυρό, ο χώρος ως κομμάτι της προσωπικότητας, η επίδραση του «φυλακισμένου» χώρου. Από την αρχή ο συγγραφέας ξεκαθαρίζει ότι ο σχεδιασμός και η διαμόρφωση του «φυλακισμένου» χώρου

καθαυτόν, δηλαδή του χώρου εγκλεισμού, μπορεί όχι μόνον να προσβάλλει κατοχυρωμένα συνταγματικά δικαιώματα του ατόμου αλλά επίσης καταστρέφει την προσωπικότητα και γι' αυτό καθίσταται απάνθρωπος και ταπεινωτικός.

Πέραν αυτού οι μορφές μεταχείρισης μέσα στους χώρους εγκλεισμού μπορεί όχι μόνο να παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά να συνιστούν άρνηση της Δημοκρατίας. Η συζήτηση στις επιμέρους παραγράφους του κεφαλαίου επικεντρώνεται στα ηλεκτρονικά στρατόπεδα συγκέντρωσης υψηλής τεχνολογίας (π.χ. Γκουαντάναμο) και στις ειδικότερες μορφές σωφρονιστικής μεταχείρισης στις κοινές φυλακές/σωφρονιστικά καταστήματα (κράτηση σε φυλακές ή κελιά υψηλής ασφάλειας, πειθαρχικός εγκλεισμός σε κελιά ή πειθαρχικές φυλακές, κράτηση σε κοινά σωφρονιστικά καταστήματα). Στην περίπτωση των ηλεκτρονικών στρατοπέδων συγκέντρωσης, όπως σωστά εκτενώς αναπτύσσει ο συγγραφέας, υπάρχει άρνηση όχι μόνον της Δημοκρατίας, αλλά και των θεμελιωδών αρχών του νομικού πολιτισμού, καθώς και των ατομικών δικαιωμάτων των εγκλειστών σ' αυτά. Όσον αφορά τη δεύτερη κατηγορία μορφών μεταχείρισης ο συγγραφέας θυμίζει ότι στη χώρα μας η σωφρονιστική μεταχείριση (πρέπει να) κινείται μέσα στα όρια της σωφρονιστικής νομιμότητας. Φυλακές υψίστης ασφάλειας δεν υπάρχουν, ενώ ελάχιστο πυρήνα της μεταχείρισης αποτελεί ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής, η απαγόρευση διακριτικής μεταχείρισης και ο μη-περιορισμός των λοιπών ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών (όπως προβλέπεται στις διατάξεις του Συντάγματος και του Σωφρονιστικού Κώδικα του 1999). Παρ' όλα αυτά, ωστόσο, συχνά τίθεται σε δοκιμασία η δημοκρατική νομιμότητα τόσο από τις συνθήκες κράτησης μέσα στις φυλακές (έλλειψη χώρου, ανελεύθερη κυκλοφορία εντός του φυλακισμένου χώρου, έλλειψη χρόνου, ακινητοποίηση λόγω υπερκορεσμού των φυλακών κ.ά.), όσο και από αναχρονιστικές ρυθμίσεις. Σωστά καταλήγει ο συγγραφέας ότι «στο πλαίσιο της φυλακής κρίνονται οι θεσμοί του Κράτους δικαίου».

Οι προτάσεις του, μέσα και από την εμπειρία του ως μέλους της Επιτροπής για τη σύνταξη του Σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα, στοχεύουν σε διόρθωση των παραπάνω, σε πλησίασμα των ορίων της σωφρονιστικής ακραίας νομιμότητας με τα όρια της Δημοκρατίας (ή το αντίστροφο). Ωστόσο, σ' αυτόν τον χώρο, οι προοδευτικές προτάσεις σπάνια εισακούονται και πιο συχνά μπαίνουν στο ράφι. Μένουν όνειρα των Εγκληματολόγων.

Η μόνη επιφύλαξη που θα μπορούσε κάποιος να διατυπώσει απέναντι στις πολύ επιτυχημένες αναπτύξεις και τις οξυδερκείς παρατηρήσεις αυτού του κεφαλαίου, είναι ότι όλα τα ζητήματα που συζητούνται μπαίνουν κάτω από τον ίδιο τίτλο («Τα κελιά του εχθρού»). Κι αυτό γιατί έτσι θα μπορούσε να εκληφθεί από κάποιους (καλοθελητές πάντα υπάρχουν) ότι υπάρχει ευθύνη της Σωφρονιστικής ή της Εγκληματολογίας για τη λειτουργία των «κελιών του εχθρού». Αλλά τα «κελιά του εχθρού» (που και ο ίδιος ο συγγραφέας σωστά τα ονομάζει «στρατόπεδα συγκέντρωσης») βρίσκονται μακράν έξω από τα ακραία όρια όχι μόνον της Δημοκρατίας αλλά και της Εγκληματολογίας.

7. Στο Επιμύθιο ο συγγραφέας επανέρχεται στη διαπίστωση ότι μετά την 11η Σεπτεμβρίου δημιουργούνται νέες ισορροπίες και επικυριαρχίες στον κόσμο που τον καθιστούν για όλους ανασφαλή. Ο κύκλος της οικονομικής παγκοσμιοποίησης υποκα-

θίσταται από τον κύκλο της καταστολής. Οι εκστρατείες μίσους (από διάφορες πλευρές) ολοένα αυξάνονται και καθηλιεργούν γενικό φόβο που αποτελεί κίνδυνο για τη λειτουργία των δημοκρατιών. Η παγκοσμιοποίηση έμεινε χωρίς παράδειγμα και χωρίς αξίες, ενώ ο ανθρωπισμός ξεχάστηκε εντελώς. Κατά τον συγγραφέα η κοσμοποίηση της δημοκρατίας θα επιτευχθεί μόνο με μια παγκόσμια κοινωνία πολιτών, με τον εκδημοκρατισμό των υπερεθνικών μορφωμάτων, με τη μη-αποδοχή της απάνθρωπης/αντικοινωνικής/αντιδημοκρατικής πραγματικότητας της παγκοσμιοποίησης, με την αναγνώριση κοινών δικαιωμάτων για όλους τους ανθρώπους. Αυτό το όνειρο, πάντως, δεν εμποδίζει το συγγραφέα να προσγειώσει τον αναγνώστη, υποστηρίζοντας ότι «η Δημοκρατία, ακόμα και στα ακραία όριά της, αξίζει τον κόπο να στηριχθεί για να μείνει όρθια και να ανασυνταχθεί πριν πέσουν πάνω της οι καιροφυλακτούτες κάθε (σκοτεινού) είδους "σωτήρες"».

Αραγε, στον τίτλο του βιβλίου «Η Δημοκρατία στα ακραία όριά της» θα ταίριαζε ο υπότιτλος «Η Εγκληματολογία στα ακραία όνειρά της»;

8. Το βιβλίο του *Γιάννη Πανούση* «Η Δημοκρατία στα ακραία όριά της» είναι ένα εξαιρετικό έργο, προϊόν της ωριμότητας του συγγραφέα του. Από τις σελίδες του ξεπηδά μια φωνή διαμαρτυρίας, μια σκληρή προειδοποίηση για τους κινδύνους που διαγράφονται στο άμεσο μέλλον για την τύχη της Δημοκρατίας αλλά και για την τύχη όλων όσοι επαναπαυόμαστε στα αγαθά του «πολιτισμού» της εποχής που ζούμε.

Από το πλήθος των παραπομπών που ενισχύουν το κείμενο γίνεται φανερό (νομίζω όχι τόσο η πρόθεση του συγγραφέα να δείξει την μεγάλη έκταση της έρευνάς του, γεγονός που χαρακτηρίζει άλλωστε όλα του τα έργα, όσο) η προσπάθειά του να ενώσει με τη δική του φωνή τις φωνές όλων εκείνων –πιο ή λιγότερο ή περισσότερο διάσημων ονομάτων– που δημοσίευσαν στο παρελθόν την αγωνία τους για τα ίδια θέματα.

Το γράψιμό του είναι κοφτό, χωρίς πολλές περιστροφές γύρω από τα θέματα που αναπτύσσει (ίσως στην προσπάθειά του να τα εξαντλήσει όλα), καθηλώνει τον αναγνώστη. Οι εκφραστικές παρομοιώσεις και οι παραλληλισμοί του χαρίζουν πλέον των άλλων την ευχαρίστηση της ανάγνωσης και θυμίζουν συχνά την ποιητική φλέβα του συγγραφέα.

Σημείωσα στην αρχή αυτής εδώ της παρουσίασης, ότι, ενώ ο αναγνώστης –κρίνοντας από τον τίτλο του βιβλίου– αναμένει ένα καθαρά πολιτικό δοκίμιο, γρήγορα περνά σε μια εγκληματολογική ανάλυση του βασικού θέματος. Δεν υπάρχει βέβαια αμφιβολία ότι το ίδιο θέμα, τα ακραία όρια της Δημοκρατίας, θα μπορούσε να το αναπτύξει ένας πολιτικός επιστήμονας, ένας συνταγματολόγος, ένας δημοσιογράφος που επιδιόχετο σε πολιτικό ρεπορτάζ ή όποιος άλλος πολιτικά ευαισθητοποιημένος πολίτης. Όμως από τη σκοπιά που το ανέπτυξε ο *Γιάννης Πανούσης*, μέσα από τους δρόμους που αυτός επέλεξε (ανασφάλεια, πολιτική εγκληματικότητα, διαφθορά, αστυνομία, σωφρονιστική νομιμότητα), μόνον ένας Εγκληματολόγος θα μπορούσε να περάσει. Και αυτό νομίζω ότι αποτελεί τη μεγάλη συμβολή του βιβλίου, στο οποίο αποκαλύπτεται ο ρόλος που παίζουν ή μπορεί να παίζουν η Εγκληματολογία και οι Εγκληματολόγοι στην αντιμετώπιση πολιτικών ζητημάτων που είτε ξεκινούν είτε καταλήγουν σε εγκληματολογικά ζητήματα.